

ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ: ПОШУК НОВИХ СИСТЕМНИХ ПАРАМЕТРІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджується проблематика інституційного становлення та розвитку парламентської опозиції в Україні у контексті впливу на ці процеси окремих елементів вітчизняної політичної системи, зокрема її основних державотворчих інститутів.

Ключові слова: парламентська опозиція та її моделі, елементи політичної системи, політична культура і традиції, форми державного устрою, структура парламенту, державотворчі процеси

I. Вступ. Ключові проблеми, які виникають перед кожною державою, що здійснює транзит (перехід) до демократичної політичної системи – це, по-перше, модифікація інститутів попереднього політичного режиму (переорієнтація та адаптація їх функцій і структури до параметрів роботи в нових умовах) і, по-друге, по суті створення та впровадження нової інституційної системи. У першому випадку робимо наголос на процесі зміни (трансформації), а в другому – на побудові. Зазвичай, як свідчить практика, створення чогось нового видається складнішим, ніж заміна чи вдосконалення вже існуючого, тому логічно, що при зіткненні з такого роду проблемами обирається шлях якнайменшого опору – копіювання практичних здобутків у того, хто досяг у їх розв'язанні вагомих і, головне, реальних результатів.

Такий підхід неодноразово використовувався і в Україні, особливо на початкових етапах демократичних перетворень. Так з'явилися президентсько-парламентська форма правління, і низка нових інститутів (Президентство, Конституційний Суд і т. ін.). Піднімати питання щодо результативності чи, тим паче, доцільності цих нововведень по суті ще рано, хоча все ж можна зазначити, що Конституційна реформа 2004 року та неоднозначний характер останніх політичних подій (заяви щодо ліквідації інституту Президентства, зміни процесу його обрання) дають право засумніватись у правильності раніше зробленого вибору. І йдеться не стільки про доцільність тієї чи іншої інституції, як про відповідність принципів та механізмів, на яких ґрунтується їх діяльність, передусім політичним традиціям і реаліям нашої держави.

Сьогодні перед Україною постали нові завдання, від ефективності вирішення яких залежить стабільність її подальшого демократичного розвитку. Ось чому так важливо не допустити повторення попередніх помилок. І це висловлювання не слід сприймати як заклик до відкидання усього чужорідного. Навпаки, ми не тільки можемо, але й повинні постійно спиратись на досвід інших задля зменшення ймовірності здійснення власних хиб. Проте, всі наші дії мають ґрунтуватись не на сліпому наслідуванні, копіюванні чи перейманні, а на аналітичному та компаративістському аналізі процесів і явищ, які ми збираємось імплементувати, з одночасним врахуванням всіх аспектів власної ідентичності. Іншими словами, тут слід

не забувати про ще один важливий принцип: те, що діє в одній країні, не обов'язково матиме той самий ефект у іншій.

II. Постановка проблеми. Отже, повернемося до порядку дня в Україні, де вже не перший рік у контексті найрезонансніших актуалізується проблема становлення інституту парламентської опозиції. Тоталітарна система колишнього радянського союзу, в рамках якої до початку XX століття функціонувала наша держава, не надала можливості набути власного досвіду у цьому. Тому навіть тепер, після вісімнадцяти років незалежності, коли спроба торкається зазначеного, доводиться звертатись до вже набутої практики в інших країнах.

Поряд з цим і за цей короткий час, незважаючи на всі труднощі, вже встигла сформуватись ціла плеяда відомих вітчизняних дослідників цієї проблематики (В. Бабкін, Н. Грушанська, А. Колодій, А. Куліш, Р. Павленко, О. Совгіря та ін.), якими розроблено загалом вагоме теоретичне підґрунтя для подальших наукових пошуків у цій сфері. Тож для успішного їх продовження й надалі, слід підсумувати та узагальнити вітчизняні напрацювання із врахуванням європейського досвіду, сформувати нові системні параметри для поліаспектного вивчення цього явища в сучасних умовах. Такий підхід дозволить виокремити і зрозуміти характер та причини попередніх помилок, яких припускались українські дослідники, працюючи над цим питанням, окресливши уявне коло тих детермінантних елементів, якісний стан і співвідношення між якими можуть мати безпосередній вплив і на процес становлення та функціонування інституту парламентської опозиції в Україні.

III. Основні результати. Мабуть, першим кроком на цьому шляху має стати з'ясування дефініції самого поняття, що є предметом розгляду. В «ідеалі» опозиція – це передусім носій альтернативних шляхів суспільного розвитку, діяльність якого оптимізує ухвалення державних рішень і спонукає зважати на інтереси всіх зацікавлених верств суспільства. Щодо парламентської опозиції, то на наш погляд, найбільш прийнятним є її тлумачення, у котрому цей феномен визначається як добровільне об'єднання депутатів парламенту, що здійснюється на основі права, гарантованого конституцією, законодавством або ж закріпленого у конституційних звичаях, які не підтримують офіційний політичний курс глави держави та / або уряду і, як правило, не є членами політичної партії (блоку), яка (який) висунула (висунув) кандидатуру діючого глави держави на його виборах, як правило, не представлені у складі уряду і можуть здійснювати діяльність, спрямовану: на зміну офіційного політичного курсу глави держави і / або уряду та / або на легальне усунення з посади глави держави або окремих членів уряду, або його відставку в цілому, та / або на контроль за діяльністю глави держави і / або уряду[1].

До речі, відразу ж слід зазначити, що тут (у контексті наведеного трактування) не все так просто, як може здаватись на перший погляд. Позаду вже декілька невдалих спроб проведення через Верховну Раду України законопроектів щодо парламентської опозиції і однією з вагомих

причин, якою обгрунтовували відмови у їх розгляді, була неоднозначність у тлумаченні (дефініції) самого поняття цього політичного інституту. Тому це питання правомірно вважати і досі відкритим. Невизначеність щодо основи логічно детермінує й низку інших проблем у цьому напрямку. Зокрема, чимало науковців і досі вважають парламентську опозицію складовою політичної[2]. А чи насправді це так? Адже виникають ситуації (для прикладу, практика роботи Верховної Ради України), коли парламентську опозицію не завжди можна класифікувати як різновид політичної, тому точніше стверджувати, що вони перебувають у тісних ситуаційних зв'язках, а не у відносинах частини до цілого.

Не менш суттєвою, і на наше переконання, помилкою, яка зустрічається також доволі часто, є ототожнення парламентської опозиції і парламентської меншості. Однак, сутність такого співвідношення полягає у тому, що за парламентської та парламентсько-президентської республіки співпадають між собою, тоді як за президентської і президентсько-парламентської можуть як співпадати (коли глава держави і парламентська більшість є представниками однієї й тієї ж політичної сили), так і не співпадати (коли парламентську більшість утворюють представники тих політичних сил, які не підтримуються главою держави)[3].

Подальший аналіз вітчизняних напрацювань на тему інституту парламентської опозиції призводить до висновку про загалом одностороннє її висвітлення (через правову призму) у фахових виданнях. Ця ж обставина, у свою чергу, породжує й низку інших важливих проблем, які вимагають комплекснішого і глибшого їх вивчення. Зокрема, правові рамки, якими в більшості випадків обмежуються сучасні дослідники цієї проблематики, призвели до звуження кола дослідницьких завдань розробкою оптимальної моделі закріплення правового статусу парламентської опозиції для прийняття відповідного нормативно-правового акта вищим законодавчим органом держави. Відтак, її формальна інституціоналізація через законодавче закріплення певного статусу визнається єдиноправильним шляхом врегулювання цього питання. А це практично нівелює інший його не менш важливий аспект: яка гарантія того, що ухвалення відповідного закону (де-юре) зможе належно вплинути на стан ситуації де-факто. До того ж в усіх країнах Європи (окрім Португалії) немає відповідних законодавчих актів про опозицію й досі, однак це не завадило їм почуватися в цьому плані більш, ніж комфортно. Отже, належне розв'язання цієї дуалістичної ситуації вимагає принаймні аналізу та дослідження таких проявів політичної системи, як політична культура і традиції, форма правління, типи партійної і виборчої систем і структури самого парламенту, котрі у комплексі без сумніву відіграють далеко не другорядні ролі у становленні та функціонуванні парламентської опозиції в Україні.

Таким чином постає недвозначне питання щодо формування системних параметрів і окреслення кола тих детермінантних елементів, якісний стан і спів-відношення між якими безпосередньо впливає на ці процеси у вітчизняній практиці. При цьому слід наголосити, що наведений перелік не

можна вважати вичерпним, адже існують й інші чинники, значення котрих у функціонуванні інституту парламентської опозиції є не менш важливим. Тому таке його виокремлення здійснюється виключно з науковою метою задля більш глибокого вивчення однієї з предметних сторін досліджуваного об'єкта (парламентської опозиції).

Перед тим, як приступити до аналізу кожного з зазначених елементів, звернемо увагу на наступне. Під час зустрічі экс-прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер із журналістами, їй задали питання: «Скільки потрібно Україні років, щоб досягти такого рівня демократії, як у її державі?», на яке її відповідь була досить лаконічною: «Ви думаєте років?». З цих кількох слів маємо зробити висновок, що, по-перше: Україні і впродовж століття не досягнути рівня демократичності Великобританії, і, по-друге, ніколи не можна нехтувати значенням власної політичної культури і традицій у становленні держави.

Лише великий оптиміст виправдано сподівається, що створення на українському політичному ґрунті моделі діяльності парламентської опозиції (чи якоїсь іншої політичної інституції) за зразком, наприклад, Франції може спонукати наших народних обранців діяти і мислити за такими ж алгоритмами, як це роблять їх французькі колеги. Відтворена форма, як зазначають філософи, — це ще не сутність явища, якщо при цьому втрачено зміст. Власна практика законотворення і стабільність та поступовість розвитку — ось що у часовій ретроспективі обов'язково повинно проявитись у створенні самобутньої української політичної культури і тягlosti традицій в парламентській діяльності.

Наступним детермінантним елементом, на якому зупинемось більш детально, є структура парламенту. Для того, щоби судження з цього приводу були прикладними, а не теоретичними, пропонується довідкова інформація щодо співвідношення однопалатних і двопалатних парламентів з унітарними та федеративними формами державного устрою, яку наведено у такій таблиці:

Структура законодавчої влади	Унітарні держави світу	Федеративні держави світу	Всього
Унікамеральні	112	1	113
Бікамеральні	58	19	77
Всього	170	20	190

Враховуючи, що Україна відноситься саме до сім'ї європейських держав, детально розглянемо саме їх. Отже, сьогодні в Європі є 30 країн, що за формою державного правління відносяться до республік, і 11 обмежених монархій. Ці 30 республік у свою чергу за формою державного устрою поділяються на 5 країн федеративного типу та 24, серед яких і Україна, унітарних держави. Саме ця їх група і входить до безпосереднього предмета нашого наукового інтересу.

Мета, яку ми поставили перед собою, полягає у тому, щоби показати взаємозв'язок між структурою законодавчого органу і процесом становлення

і функціонування інституту опозиції у його стінах. Відштовхуючись від цього, оцінювання наведених унітарних держав відбуватиметься через призму визначення типу структури парламенту (одно- чи двопалатний) та тієї ролі, яку вона відіграє (чи апріорі могла б відігравати) в діяльності опозиції.

Серед 24 унітарних республік Європи дев'ять мають бікамеральну структуру законодавчого органу (Білорусь, Ірландія, Італія, Польща, Румунія, Словенія, Хорватія, Чехія, Франція). Водночас в силу різного роду стереотипів, що склалися, для більшості українців така двопалатність нерозривно пов'язується з федералізмом. Алгоритм такого сприймання до банальності простий, що бере свої витoki з не так далекого минулого: « Мы говорим Ленин – подразумеваем партия, мы говорим партия – подразумеваем Ленин».

Безумовно, між бікамералізмом і федералізмом існує певний зв'язок, проте він не має зворотного характеру. Інакше кажучи, федеральні держави обирають двопалатну модель свого парламенту насамперед через те, що друга палата забезпечує безпосереднє представництво регіонів, тоді як наявність другої палати в унітарній державі не можна вважати чинником, що сприяє федералізації, оскільки будуть інші структура представництва та функції[4]. Яскравим прикладом для підтвердження цього є Франція – унітарна республіка, законодавчий орган якої складається з двох палат: Національних зборів та Сенату. До того ж повноваження кожної з них створюють надійну основу для функціонування ефективного механізму забезпечення широких прав і можливостей опозиції у системі парламентського контролю.

Відтак, цілком закономірно практично всі науковці виділяють французьку модель парламентської опозиції як окремих її тип поряд з вестмінстерською (Велика Британія, Австралія, Індія, Ірландія, Канада, Нова Зеландія), німецькою (Німеччина, Австрія та ін.) і скандинавською (Данія, Норвегія, Швеція). При цьому у французькій її моделі забезпечуються: пропорційне представництво всіх парламентських фракцій у складі керівництва парламентом; ефективна діяльність тимчасових слідчих комісій з наданням інформації про певні факти та події; право на запити (усні чи письмові) до уряду і дебати з його представниками у відповідності з цими запитами, а також на звернення до Конституційної Ради 60 депутатів чи сенаторів з метою контролю за конституційністю законів.

Звісно, опоненти можуть бути не згодні з наведеною точкою зору і доводити, що аналогічний спектр повноважень для парламентської опозиції можна створити і в унікамеральних законодавчих органах. Проте, в залежності від ракурсу, під яким ми будемо розглядати цю ситуацію, з ними можна як погодитись, так і посперечатись. Якщо аналізувати її з позицій простого утворення чи декларування політичних інституцій у державі, то, мабуть, роллю середовища їхнього функціонування можна й знехтувати. Але ж основний показник, яким слід керуватись, оцінюючи те чи інше суспільне явище, – передусім ефективність діяльності. При цьому унікамеральна та бікамеральна системи пропонують відмінні механізми для реалізації одних

і тих самих повноважень опозиції в стінах парламенту, а отже забезпечують відповідно й різні рівні її ефективності. Щоправда, потрібно відзначити, що прямої залежності між структурою представницького органу та становищем інституту парламентської опозиції все ж немає. Кореляцію між цими двома змінними можна назвати відносною у зв'язку з наявністю інших вагомих системних чинників у забезпеченні ефективності її функціонування.

Аналіз діяльності двопалатних парламентів в унітарних країнах дозволяє зробити припущення, що схожа структура законодавчого органу в Україні (звісно, у модифікованому вигляді) могла б розширити спектр повноважень опозиції у його стінах. Адже один з найвідоміших американських політологів сучасності Джованні Сарторі (Giovanni Sartori) неодноразово зазначав, що необхідність другої палати парламенту в унітарній державі полягає в тому, що вона є «запобіжним клапаном і концентрація всієї законодавчої влади тільки в одній палаті не лише небезпечна, а й також нерозсудлива: оскільки два ока краще, ніж одне, і розсудливість вимагає, щоб будь-який процес ухвалення рішень був керований і корегований гальмами»[5].

Механізм «гальм» при бікамералізмі – також підгрунття для збільшення прав і можливостей опозиції в системі парламентського контролю і в Україні. Поруч із цим не слід забувати, що така зміна структури парламенту може загрожувати інституційним конфліктом в разі низької правової і політичної культури учасників політичного процесу. Саме тут можна безпосередньо прослідкувати взаємозв'язок між такими його складовими, як політична культура і ефективність запровадження тих чи інших змін у політичній системі. Тож, підсумовуючи цю частину дослідження, можна було б передбачати наступне: введення бікамералістичної моделі законодавчого органу в Україні апріорі позитивно повпливало б на становище парламентської опозиції, але за умови досягнення відповідного рівня політичної культури і толерантності у суспільстві.

Партійну та виборчу системи, які йдуть наступними у списку обраних системних параметрів, доцільно розглядати у комплексі. Ще Моріс Дюверже наголошував на взаємопов'язаності цих елементів, визначаючи перспективність виникнення при цьому таких закономірностей: пропорційна виборча система в більшості випадків породжує багатопартійність, в той час як мажоритарна – двопартійність. Варіативність цих складових дає можливість визначати й форму структурної одиниці, яка буде утворювати інститут опозиції у стінах представницького органу. Зокрема, досить ґрунтовні підтвердження наведеному можемо знайти у працях Л. Сліска та В. Дінеса, де зазначається, що в залежності від партійної та виборчої систем інститут опозиції може бути представлений або фракцією-«монополістом», яка складає парламентську меншість, або фракцією-лідером парламентської меншості, або коаліцією рівноправних фракцій парламентської меншості[6]. Відповідно кожен з перелічених видів визначає свій конкретний напрям розвитку політичних відносин у парламенті та їх характер. Водночас визначити, яка з наведених моделей є найбільш оптимальною для певної держави, можливо лише за умови детального вивчення особливостей всіх

інших політичних компонентів.

Коло встановлених раніше детермінантних елементів завершимо розглядом останнього з їх переліку, але, звісна річ, не за значенням – форми державного правління. В. Бабкін свого часу зазначав, що президентська та парламентська системи правління (відповідно і їх різновиди: президентсько-парламентська та парламентсько-президентська) створюють різні умови і для розвитку опозиційної діяльності[7]. При цьому внутрішню залежність між цими явищами можна простежити досить чітко. Зокрема, політичні процеси в Україні 2004 року, що спричинили перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки, зумовили водночас і зростання ролі опозиції у функціонуванні системи органів державної влади. До речі, багато вчених і досі дотримуються думки, що таке реформування було поспішним. Адже ми отримали доволі складну ситуацію, за якої відбулись структурні зміни без відповідних якісних внутрішніх перетворень.

Для кращого розуміння важливості значення форми державного правління при створенні умов для розвитку опозиційної діяльності, треба знову звернутись до методу демонстрування конкретних прикладів. Зокрема, розглядаючи особливості та характерні риси парламентської опозиції у Французькій республіці, про яку ми вже згадували, потрібно перш за все враховувати ту суттєву обставину, що специфіка її функціонування значною мірою визначається існуючою в цій країні напівпрезидентською формою правління. Так, коли президентська і парламентська більшість співпадають, така його форма у Франції характеризується єдиновладдям і в державних виконавчих структурах. Уряд по суті одноособово скеровує Президент. Звісно, ситуація корінним чином змінюється, коли президентська і парламентська більшість не тотожні. У цьому випадку він вимушений призначати на посаду глави уряду особу, яка підтримується більшістю нижньої палати Парламенту[8]. Отже, така модифікація цієї моделі не лише не виключає, а й провокує протистояння парламентської опозиції політичному курсу Глави держави (і, як наслідок уряду, якщо й він відзеркалює його позиції).

На противагу такому типу взаємостосунків можна навести будь-яку з країн – парламентських або парламентсько-президентських республік: Болгарію, Ірландію, Італію, Словенію, Угорщину, Чехію чи навіть Україну. У цьому випадку йдеться про парламентську опозицію, яка в силу низки причин, зумовлених в першу чергу особливостями форми державного правління, в основному протистоїть політичному курсу уряду, що представляє більшість (коаліцію)[9].

Як бачимо, форма державного правління – це та складова, яка не тільки розкриває суть та спрямованість діяльності парламентської опозиції, але й служить основою й при формуванні дефініції самого явища. В підтвердження цього буде не зайвим ще раз коротко викласти вже наведене його тлумачення: парламентська опозиція – це добровільне об'єднання депутатів, які здійснюють діяльність, спрямовану: на зміну офіційного політичного курсу глави держави і / або уряду, та / або на легальне усунення

з посади глави держави чи окремих членів уряду, або його відставку в цілому, та / або на контроль за діяльністю глави держави і / або уряду. Відтак, можна чітко простежити, що критерієм, за яким класифікується цей інститут парламенту, є ставлення до таких двох інституцій, як Президент і Уряд. При цьому характер взаємовідносин з ними залежить передусім від форми правління в державі, яка відповідно до кожного свого виду (президентська, парламентська, змішана) зумовлює й особливу розстановку пріоритетів і повноважень між цими інституціями.

IV. Висновки. Підсумовуючи, можемо відзначити, що на сьогодні все гостріше постає питання необхідності встановлення чіткої ролі опозиції як в діяльності Верховної Ради України загалом, так і окремих її органів зокрема. Проте реалії політичного життя в нашій державі все ще не дозволяють практично наблизитись до його належного вирішення. Адже, як показує практика, для цього здебільшого обирається не в усьому науково-обгрунтований підхід, а отже й також інструментарій. Опозиція як один із демократичних інструментів в системі парламентського механізму стримувань і противаг для нормального та передусім ефективного функціонування вимагає комплексних, завжди цілісного характеру, змін і перетворень, які повинні відбуватися поступово.

У цій публікації, з врахуванням саме таких застережень, здійснено спробу визначення кола насамперед тих найважливіших інститутів політичної системи, які можна віднести до числа детермінантних у становленні та розвитку самого явища парламентської опозиції, з обгрунтуванням взаємопов'язаності в їх ді-яльності, взаємодії один з одним у процесі функціонування українського парламенту як єдиного законодавчого органу в Україні.

Короткий аналіз кожного з визначених елементів політичної системи (політична культура і традиції, форма правління, типи партійної та виборчої систем і структури парламенту) дозволяє зробити ряд нормотворчих висновків. По-перше, всі вони без винятку мають суттєвий вплив на стан і функціонування інституту парламентської опозиції, визначаючи специфіку прояву того чи іншого аспекту цього явища. По-друге, характер і спрямованість впливу кожного з цих елементів безпосередньо залежить від перманентного стану всіх інших. Така їх властивість підтверджує наявність певної системи, загальний стан якої визначається головним чином реальним співвідношенням між всіма її складовими, де зміна одного з параметрів призводить до змін в усьому механізмі. На основі наведеного можемо зробити таке заключне припущення: раціональним започаткуванням процесу розв'язання проблеми належного функціонування інституту парламентської опозиції в Україні має стати насамперед створення оптимальної (характерної саме для українського політичного простору) моделі взаємодії та взаємовпливу всіх визначених у цій публікації типів детермінантних складових (елементів) вітчизняної політичної системи, яка б відповідала як сучасним цивілізаційним процесам, так і передусім усталеним традиціям і ментальності народу – і як єдиного джерела усіх без винятку владних повноважень, і як надійного гаранта

подальших державотворчих процесів в Україні.

1. Аналітична доповідь «Опозиція в Україні: загальна характеристика» // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7 (31). – С. 3-43. 2. Совгіря О. В. Правовий статус парламентської опозиції. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 246 с. 3. Павленко Р. Опозиція: права і повноваження // Людина і політика, 2002. – № 4. – С. 3-10. 4. Конончук С. Г. Практика бікамералізму в унітарних державах (порівняльний аналіз) / Світлана Конончук, Олексій Валевський, Олег Ярош; Український незалежний центр політичних досліджень. – К.: [Агентство «Україна»], 2008. – 112 с. 5. Giovanni Sartori. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcome. – New York, 1994. – P. 184-185. 6. Слиска Л., Динес В. Парламентская оппозиция как фактор политической стабильности демократических режимов // Власть, 2001. – № 10. – С. 8-14. 7. Совгіря О. В. Правовий статус парламентської опозиції. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 16. 8. Керимов А. Д. О своеобразии государственной системы современной Франции // Государство и право, 2001. – № 1. – С. 72-73. 9. Див., напр.: Конончук С. Г. Практика бікамералізму в унітарних державах (порівняльний аналіз) / Світлана Конончук, Олексій Валевський, Олег Ярош; Український незалежний центр політичних досліджень. – К.: [Агентство «Україна»], 2008. – 112 с.

І. В. Зарицька

МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Автор розглядає закордонний досвід інституційних особливостей становлення та розвитку парламентської опозиції, а також наявні і потенційні можливості для взаємодії опозиції з владою.

Ключові слова: парламентська опозиція, механізми взаємодії та контролю

В Україні вивчення проблеми цивілізованих взаємовідносин влади та опозиції в умовах демократичного розвитку розпочалось порівняно нещодавно. Інформаційно-комунікативна революція та розвиток глобальних інформаційних систем, змушує переглянути наукову парадигму й методологію дослідження проблематики влади та опозиції.

Теоретичними основами дослідження влади та парламентської опозиції слугують досягнення світової політичної думки, які оформились у вигляді теорії влади, теорії політичної участі, загальної теорії конфліктів, теорії соціальної та комунікативної дії, інтеракцій та символічного обміну, теорії дискурсу, теорії самореферентних систем та структурного інтеракціонізму.

Теоретичним та науковим підґрунтям аналізу парламентської опозиції є праці зарубіжних дослідників, серед яких слід виділити: Р. Даля, Г. Іонеску, Е. Колінські, Х. Лінца, А. Степана, Т. Карла, Г. Кітчеля, Ф. Шміттера, А. Хубера, М. Мезея.

Цікавими є роботи і російських дослідників: О. Циганкова, Г. Саєнка, С.